

Józef Kus

Archiwum Państwowe w Lublinie

O RZEKOMYM I PRAWDZIWYM HERBIE TARNOGRODU

Tarnogród lokowany na prawie niemieckim w 1567 r. był miastem ponad 3 stulecia, zanim w 1870 r. utracił prawo miejskie. Odzyskał je po kolejnym stuleciu w 1986 r. Przed władzami „wskrzeszonego” miasta stanął problem przyjęcia herbu – oznaki funkcjonowania rozwiniętej gminy miejskiej. Byłe miasta Ordynacji Zamojskiej, w większości używały w tym czasie herbu Zamojskich „Jelita”, co było wynikiem ujednoczenia ich heraldyki w XVIII w. Takież sam herb Tarnogrodu opublikowany był w pracy M. Gumowskiego *Pieczczęcie i herby miast województwa lubelskiego*¹.

Władze miasta chciały jednakże powrócić do herbu sprzed wspomnianej akcji ujednoczenia herbów miast ordynackich, tylko nie bardzo wiedziano, jaki on był. Kwerendy źródłowej w zbiorach archiwalnych nie przeprowadzono. Sięgnięto tam, gdzie było najbliżej, t.j. do monografii Tarnogrodu z 1967 r., której autor ks. Wincenty Depczyński zamieścił odrysowany przez siebie wizerunek pieczęci wójtowskiej z 1669 r., znalezionej w postaci odcisku w księdze przywilejów parafii tarnogrodzkiej. Sam autor tak opisał wyobrażenie napieczęte wraz z legendą: *Była to pieczęć owalna, dotąd jeszcze nie drukowana, mająca napis łaciński: „Sigil. Civit. Advocat. Tarnograd.” (pieczęć wójtowska miasta Tarnogrodu). W środku miała kartusz z głową ptaka drapieżnego, z otwartym dziobem i wyciągniętym językiem, z tyłu głowy czubek, niżej korpus zwierzęcia od połowy, wsparty na tylnych łapach, lewą nogę przednią ma podniesioną i jakby podtrzymującą nożyce na wysokości głowy ptaka; tył zwierzęcia wieńczy ogon, podniesiony do wysokości głowy ptaka*². (zob. ilustracja nr 1).

Na podstawie odrysu ks. W. Depczyńskiego wykonano projekt herbu. Uchwałą Rady Miasta i Gminy z dnia 29 kwietnia 1987 r. herb w takiej postaci zatwierdzono. Stosowny fragment uchwały tak pisze o herbie: *Jest on wizerunkiem stylizowanego gryfa, z głową zwróconą w prawo, trzymającego nożyce w przednich kończynach, koloru czarnego, umieszczony w czerwonym polu w pionowej prostokątnej tarczy o dolnej krawędzi wydłużonej pośrodku*³. W takim też kształcie opublikowany został w *Herbarzu miast polskich*⁴.

¹ M. Gumowski, *Pieczczęcie i herby województwa lubelskiego*, Warszawa 1959, s. 57.

² W. Depczyński, *Tarnogród 1567-1967. Monografia historyczno-gospodarcza*, Tarnogród 1970, s. 29-30.

³ R. Kowal, *Tarnogród w latach 1944-1989*, [w:] *Dzieje Tarnogrodu*, pod red. R. Szczygła, Tarnogród 2006, s. 316.

⁴ A. Plewko, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 231.

Wizerunek ten, którego geneza jest dzisiaj trudna do ustalenia – przypuszczał R. Szczygieł – był zapewne godłem miasta od jego początków⁵. Sprawa wygląda jednak nieco inaczej. Tarnogród jak większość miast polskich nie miał odrębnego przywileju herbowego. Dlatego jedynym źródłem umożliwiającym ustalenie herbu, jakim posługiwało się miasto są jego pieczęcie. W użyciu były co najmniej dwie pieczęcie: radziecka i wójtowska. Większe znaczenie miała ta używana przez radę miejską, reprezentującą całą społeczność miejską, podczas gdy wójtowska tylko wymiar sprawiedliwości⁶. Herb miasta zazwyczaj umieszczany bywał na pierwszej z nich. Nie dysponując odciskiem czy wizerunkiem godła pieczęci radzieckiej radni z Tarnogrodu w 1987 r. zdecydowali się na godło z pieczęci wójtowskiej w herbie swojego miasta (zob. ilustracja nr 2). I wszystko może byłoby zgodne z zaleceniami heraldyków, gdyby....

Po pierwsze, używany aktualnie herb Tarnogrodu nijak się ma do rzeczywistego godła wspomnianej pieczęci wójtowskiej. Jest to wizerunek, który zobaczył – jak mu się wydawało – ks. Wincenty Depczyński na dość niewyraźnym (dodajmy na jego usprawiedliwienie) odcisku pieczęci⁷. W 1972 r. nieco zmodyfikowaną wersję tego godła przedstawił w „Kalendarzu Lubelskim” Henryk Gawarecki. Według tegoż „do początku XVIII wieku miasto pieczętowało się „Gryfem”, kroczącym w lewo i trzymającym miecz w łapie (por. W. Depczyński, *Tarnogród*, Lublin 1971), dlatego też należałoby temu miastu przywrócić pierwotny rysunek pieczęci”⁸. Autor załączył rysunek domniemanego gryfa w godle herbu, który w stosunku do wizji W. Depczyńskiego był stworzeniem bardziej doskonałym, gdyż posiadał już wszystkie kończyny, jednakże miał opuszczony w dół ogon. Trafnie rozpoznał natomiast trzymany w łapie przez „Gryfa” przedmiot jako miecz.

W rzeczywistości w godle pieczęci przedstawiony jest lew wspięty z mieczem w łapie. Fotograficzna podobizna całkiem wyraźnego odcisku wspomnianej pieczęci (z 1671 r.) znalazła się w najnowszej monografii Tarnogrodu, której okładkę zdobi omawiany „potworek” heraldyczny⁹. Z konfrontacji obu wizerunków w jednym wydawnictwie nie wyciągnięto żadnych wniosków.

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, skąd wziął się ów lew w pieczęci. Do czasu wykupu wójtostwa tarnogrodzkiego przez podskarbinę koronną Annę

⁵ R. Szczygieł, *Lokacja miasta i jego dzieje do końca XVI wieku*, 4. Nazwa i herb miasta, [w:] *Dzieje Tarnogrodu*, s. 55.

⁶ Por. M. Adamczewski, *Pieczęcie, herb i inne znaki Wschowy (około 1290-1783)*, [w:] *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, pod red. P. Dymmela, Lublin 1995, s.222; J. Łosowski, *Pieczęcie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, *ibidem*, s. 257.

⁷ Pod odciskiem pieczęci na karcie księgi przywilejów parafii tarnogrodzkiej znajdują się dwa ołówkowe szkice wspomnianego godła napieczętnego, wykonane przez ks. W. Depczyńskiego (Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Tarnogrodzie, [dalej: APT], *Zbiór przywilejów kościoła tarnogrodzkiego*, s. 148).

⁸ H. Gawarecki, *Pieczęcie i herby miast województwa Lubelskiego*, „Kalendarz Lubelski”, r. 15, 1972, s. 60.

⁹ *Jeśli by przeprowadzić ankietę na najbardziej "diaboliczny" herb miasta w Europie, to bez wątpienia herb Tarnogrodu zmieściłby się w jego czołówce* – możemy przeczytać na jednej ze stron internetowych (www.fortfun.pl/Lubelskie/Tarnogród/).

Zamoyską w 1701 r.¹⁰, urząd wójtowski był dziedziczny. Nie posiadamy żadnych informacji o wcześniejszych pieczęciach wójtostwa tarnogrodzkiego, lecz prawdopodobnie każdy z wójtów dziedzicznych używał własnej pieczęci¹¹. Ze znanych nam do 1669 r. wójtów żaden nie miał w herbie lwa. W latach 1669 i 1671 wójtem dziedzicznym, zwanym w źródłach „uprzywilejowanym”, był Andrzej Czerniechowski¹². Czerniechowscy pieczętowali się herbem Łada¹³. Herb ten przedstawia wprawdzie podkowę z krzyżem kawalerskim i strzałami, lecz w klejnocie jego znajduje się *połulew złoty ukoronowany, z mieczem w prawej łapie*¹⁴. W niektórych wydawnictwach lew w klejnocie herbu Łada trzyma miecz w lewej łapie¹⁵.

Przy tworzeniu pieczęci miejskich sięgano czasami nie do godła, lecz do klejnotu. Przykładem jest tu Baranów¹⁶. Lew w pieczęci wójtowskiej Tarnogrodu może więc pochodzić od lwa z klejnotu herbu Andrzeja Czerniechowskiego.

Nadmienić należy, że chociaż od 1701 r. wójtowie byli już wybieralni spośród mieszczan tarnogrodzkich (wójtowie sądowi), to przez pierwszą połowę XVIII w. posługiwano się dotychczasową pieczęcią¹⁷. Dopiero w 1747 r. komisarz ordynacki przybyły na elekcję władz miejskich do Tarnogrodu, uznał pieczęć wójtowską za staroświecką, nie mającą herbu „Jaśnie Wielmożnego Dziedzica” i nakazał wykonać nową z herbem Zamoyskich – „Jelita”¹⁸.

Nie rozstrzygając sprawy pochodzenia godła w pieczęci wójtowskiej, to uznawszy ją za podstawę opracowania herbu miasta, musielibyśmy na jego tarczy umieścić lwa wspiętego z mieczem w łapie. Kwestię ewentualnych barw pomijam.

Dysponujemy jednakże odciskiem (choć słabo czytelnym) pieczęci radzieckiej, która powinna być w tym przypadku podstawą przyjęcia herbu dla miasta (por. uwagi wyżej). Przechowywana jest ona w Archiwum Państwowym w Przemyślu, gdzie uwierzytelnia list rady miejskiej Tarnogrodu z 1605 r. do władz Przemyśla¹⁹. Pieczęć ta o kształcie okrągłym i średnicy 32 mm w legen-

¹⁰ J. Kus, *Miasto w czasach przedrozbiorowych*, [w:] *Dzieje Tarnogrodu*, s. 94.

¹¹ Zasadzca i pierwszy wójt Tarnogrodu Florian Słaka i jego syn Stanisław pieczętowali się herbem Abdank lub Radwan, Jan Jaszewski (początek XVI w.) – herbem Bończa, Ciołek, Jastrzębiec lub Ślepowron, Andrzej Canavesi (wójt od 1631 r.) jako syn mieszczanina zapewne herbu nie posiadał, zaś Stanisław Serkowski (odnotowany w 1648 r.) używał herbu Lubicz (zob. A. Brzezina-Winiarski, *Herby Rzeczypospolitej*, Przemyśl 2008, s. 138, 192, 194).

¹² W. Depczyński. *op. cit.*, s. 95; APT, *Zbiór przywilejów...*, s. 147; *Iura et privilegia ecclesiae Tarnogrodensis*, s. 19.

¹³ S. Górzański, J. Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, Warszawa 1990, s. 99-100; A. Brzezina-Winiarski, *op. cit.*, s. 119.

¹⁴ S. Górzański, J. Kochanowski, *op. cit.*, s. 99. Klejnot ten J. Szymański opisuje następująco: *lew wyskakujący ukoronowany z mieczem otłuczonym w łapach, barwy nieznane* (J. Szymański, *Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku*, Warszawa 2001, s. 170).

¹⁵ A. Kulikowski, *Heraldyka szlachecka*, Warszawa 1990, s. 106.

¹⁶ *Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, Zeszyt 1, pod red. H. Seroki i K. Skupieńskiego, Lublin 1995, s. 64.

¹⁷ APT, *Zbiór przywilejów...*, s. 125, 128-129, 148, 162, 170; R. Szczygieł, *op. cit.*, s. 55.

¹⁸ W. Depczyński, *op. cit.*, s. 16.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Przemyślu, Akta miasta Przemyśla, sygn. 1198.

dzie posiada napis: SIGILL[UM]:CIVITATIS REGIAE TARNOGRODENSIS (?), zaś orła ukoronowanego w polu tarczy, która ma postać renesansowego kartusza. Pieczęć w takiej postaci poświadcza istnienie już u progu XVII w znaku miasta, który ma cechy herbu i za taki może być uznany²⁰.

Tarnogród był lokowany jako miasto królewskie. Przywilej na założenie miasta wydał wojewodzie sandomierskiemu Stanisławowi Spytkowi Tarnowskiemu król Zygmunt August, nic więc dziwnego, że w godle pieczęci radzieckiej znalazł się orzeł jagielloński. Niewyraźny odcisk pieczęci nie pozwala na udzielenie odpowiedzi czy orzeł posiada królewski monogram S.A. na korpusie. Jest to jednak sprawa drugorzędna, bo o ile jeszcze w czasach Zygmunta Starego orzeł bez monogramu był herbem państwa, a z monogramem – króla; to w czasach panowania Zygmunta Augusta również orzeł z monogramem występuje w charakterze herbu państwowego²¹. Tu zaznaczyć należy, iż wykorzystanie wizerunku orła królewskiego (państwowego) jako godła herbu miejskiego było zjawiskiem rzadkim²², i Tarnogród mógłby być jednym z nielicznych miast szczycących się takim herbem²³.

Należy zatem przyjąć, iż poprawny herb Tarnogrodu winien mieć: orła białego jagiellońskiego ukoronowanego w polu czerwonym.

²⁰ Por. uwagi na temat herbu Ełku: P. Dymmel, *Herb Ełku*, [w:] *Materiały*, op. cit., s. 111-117.

²¹ Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 233-235.

²² H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 103-108; M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 48-54.

²³ Aktualnie są to 4 miasta wielkopolskie: Gniezno, Koźmin Wielkopolski, Mosina, Oborniki oraz Kcynia w województwie kujawsko-pomorskim, Piotrków Trybunalski – w łódzkim i Sławków – w małopolskim. Por. np. strony internetowe "Interaktywny Album Heraldyczny RP czy Stronę heraldyczną Adama Kromera.

ILUSTRACJE

1. Pieczęć wójtowska Tarnogrodu według W. Depczyńskiego (*Tarnogród 1567-1967*, okładka i s. 2)

2. Pieczęć wójtowska Tarnogrodu na dokumencie z 1671 r. (*Dzieje Tarnogrodu*, il. 8, poza tekstem)

3. Pieczęć radziecka Tarnogrodu na dokumencie z 1605 r. (Zbiory AP w Przemyślu)

Archiwum zamojskie dziękuje kierownictwu Archiwum Państwowemu w Przemyślu za bezinteresowne wykonanie skanu i udostępnienie tej ilustracji do niniejszego artykułu.